

Ufundishaji wa Kiswahili katika Shule za Rwanda: Historia, Tathmini ya Makosa, Matatizo na Mahitaji

Cyprien Niyomugabo

Ikisiri

Utumiaji wa lugha ya pili kwa wanafunzi na walimu waliozoea lugha yao ya kwanza na desturi zao si jambo rahisi. Wakati mwingine, wanatumia lahaja yao ya kijiografia ili waweze kuelewa mambo kadhaa katika lugha ya pili. Je, inawezekana kufundisha lugha ya pili bila uingizaji wa makosa kutoka lugha ya kwanza? Ni mwingiliano upi unaosababisha kufanya makosa katika lugha ya pili? Ni namna gani ya kuyaondoa makosa hayo? Ni lugha gani inayoweza kutumiwa ili kuuondoa mwingiliano huo? Lengo la uchunguzi huu ni kuangalia makosa ya kimwingiliano yanayofanywa na wanafunzi wa Kiswahili kutokana na mahali wanapoishi, kutokana na lugha yao ya kwanza ambayo ni Kinyarwanda na kuangalia kategoria ya makosa hayo pia na uhusiano uliopo kati ya mwingiliano na makosa katika lugha ya pili na kuangalia namna ya kurekebisha makosa hayo.

Ufunguo: Mwingiliano, mchanganyiko wa lugha, makosa, kanuni za kimatumizi, ufundishaji, lugha ya pili, lugha lengwa

1.0 Utangulizi

Mnamo miaka ya 70, kwa misingi ya nadharia za Piaget (1975), watafiti kama Corder ((1980) na Porquier (1984) walianza kujishughulisha na kazi za uchunguzi wa makosa katika ufundishaji wa lugha za kigeni. Wengi waligundua kuwa chanzo cha makosa mengi katika ujifunzaji wa lugha ngeni ni ya kifonolojia, kimfosintaksia, kisemantiki na kiotografia. Ikumbukwe kuwa zamani, walimu walikuwa wanatathmini mwanafunzi kwa kuchunguza kiwango cha ushindi wake katika mitihani na majaribio aliyopewa au kwa kuhesabu makosa aliyoyafanya katika kazi yake (Lokman na Huseyin, 2009:2).

Makala haya yana lengo ka kuonesha mwingiliano wa kilugha kwa wanafunzi wanaoongea lugha nyingi na jinsi wanavyozichanganya katika uwanja wa kitaaluma. Data zilizotumiwa zimetoka kwa wanafunzi wa shule nne za sekondari na Chuo Kikuu cha Rwanda, Koleji ya Elimu.

Kwa upande wa makosa, kuna makundi ya mwingiliano ya kiwango cha fonolojia, mofosintaksia, semantiki na otografia. Uchunguzi umethibitisha ukosefu wa

fonimu /th/, /dh/, /gh/ katika lugha ya Kinyarwanda. Kwa hiyo mwingiliano huwa na mabadiliko ya /th/ kwa kuwa /t/ au /f/; kwa hiyo katika Kiswahili hatusemi /telasine/ kama inavyojitokeza huko Rwanda bali tunasema /thelathini/. Mwingiliano wa kimofosintaksia ambao huonekana au unajitokeza kwa kanuni za kisarufi kutoka lugha moja hadi lugha nyingine.

2.0. Kiswahili na Hali ya Kiisimujamii, Kihistoria na Kijiografia ya Rwanda

Kijiografia na kihistoria, Rwanda ni jamii ambayo, ipende isipende, haina budi kuhusiana na lugha ya Kiswahili. Jamii hii inapakana na nchi zinazokitumia sana Kiswahili. Kwa upande wa historia, ukoloni wa Kijerumani tangu mwaka wa 1892 hadi 1914, ulikiwezesha Kiswahili kuingia kwa urahisi Rwanda, nchi ambayo wakati huo ilikuwa katika “Afrika Mashariki ya Kijerumani”, ukanda uliokuwa unatumia Kiswahili kama Lugha rasmi.

Wakati mwingine watu wengi hujiuliza swali la kutaka kujua aliyekuwa wa kwanza kuleta Kiswahili nchini Rwanda. Kati ya mtawala Mjerumani, mfanyabiashara wa Kiarabu, dini ya Kiislamu na Wamisionari wa Kizungu, nani alileta au alitumia kwanza Kiswahili nchini Rwanda? Inaaminika kwamba, Kiswahili kama lugha rasmi iliingizwa Rwanda na watawala wa Kijerumani mwishoni mwa karne ya 19. Kwa njia zisizo rasmi, Kiswahili kiliingizwa kwanza Rwanda na Wafanyabiashara wa Kiarabu wakati wa utawala wa jadi. Ingawa hawa walikuwa wafuasi wa dini ya Kiislamu, lakini shabaha yao haikuwa ya kidini bali ya kiuchumi (Niyomugabo, 1992). Hii ndiyo sababu Kiswahili nchini Rwanda kimepitia awamu tatu muhimu:

2.1 Kiswahili, Lugha Tawala (1900-1929)

Utawala wa Mjerumani unachukuliwa kama muhula wa staha wa Kiswahili. Maadam, Mjerumani alikiteua Kiswahili kuwa lugha rasmi dhidi ya Kidachi na Kinyarwanda. “Lengo la Mjerumani lilikuwa ni kuitawala kisiasa Rwanda na kupanua milki ya utawala wa Mjerumani. Kwa hiyo alikuwa hana budi kutafuta lugha ambayo ingejenga uelewano, mosi kati ya watawaliwa na mtawala; pili kati ya watawaliwa wote wa Afrika Mashariki ya Kijerumani. Tayari alikuwa amefaulu kutumia Kiswahili katika sehemu za Tanganyika” (Karangwa, 1986:13). Nyakati hizo, Wamisionari wa Kizungu walikuwa wanafundisha Neno la Mungu kwa kutumia Kiswahili. Watawala wa Wanyarwanda pia, akiwemo Mfalme Yuhi IV Musinga (mnamo mwaka wa 1900), hawakuwa na budi kuikubali na kuisoma lugha hii, kwa ajili ya kujitetea na kutetea maslahi yao moja kwa moja na kujiepusha na usumbufu, dharau na ulaghai wa wakalimani. Masomo ya Kiswahili yakaanzishwa katika shule za watoto wa Watemi na katika shule za Wamisionari ambao walianzia Nyanza mwaka 1901.

2.2 Kudunisha kwa Lugha ya Kiswahili (1929-1979)

Hali hiyo ya kushamiri kwa Kiswahili iliendelea hadi uteuzi wake kama lugha rasmi ya serikali na watawala wapya wa Kibelgiji mnano mwaka wa 1916. Barugahare (1982:62) anaielezea hali hii kwa kusema:

Wabelgigi hawakukipinga [Kiswahili] moja kwa moja, bali walikiheshimu na ukipa nafasi ya kutumika kama lugha rasmi. Hali hii ilikipa idhini ya kutumika katika ngazi zote za utawala na shuleni.

Mnamo mwaka wa 1929, Wabelgiji wakapiga marufuku matumizi ya Kiswahili kwa nia ya kufuta mabaki na athari za utawala wa Wajerumani na Kifaransa kikachukuwa nafasi ya Kiswahili, “lugha laanifu.” Wamisionari wa Kikatoliki, ambao kwa maoni yao, Kiswahili kilikuwa kinaoana na athari mbovu za dini ya Mtume Muhamad, walisimamisha matumizi yake. Waislamu wakafukuziwa katika “Amabereshi” (*camp belge*) yaani kambi za Kibelgiji. Katika awamu hii ya kudhoofika kwa Kiswahili nchini Rwanda, watumiaji wake kama Wakongo, waliokuwa wasaidizi wa mkoloni, askari na wachimba migodi, wafanyabishara na taasisi mbalimbali za dola kama dini ya Kipentekosti, Waadiventisti na dini ya kiislamu hawakuvunjika moyo wa kuitetea wawezavyo lugha ya Kiswahili. Hali hii ya kudunishwa kwa lugha ya Kiswahili iliendelea hadi 1979.

2.3 Mwamko Mpya wa Kiswahili (tokea 1979 hadi leo)

Tarehe 24 Machi 1979, serikali za Rwanda na Tanzania zilitiliana saina mkataba wa ushirikiano katika nyanja za elimu na utamaduni. Tanzania ikaipatia Rwanda walimu na wataalamu wengine wa Kiswahili. Hiki ni kipindi cha urasimu mpya wa Kiswahili: Redio Rwanda ikawa mbioni kukuza na kusambaza Kiswahili. Chuo Kikuu cha Rwanda kikaanzisha Idara ya Lugha na Fasihi za Kiafrika; Idara ambayo ilikuwa inafundisha Kinyarwanda na Kiswahili. Katika Idara hiyo, wanafunzi walifanya utafiti hadi uandikaji wa Tasnifu katika lugha ya Kiswahili. Katika Idara hiyo tarehe 24 Januari 1990 kilianzishwa “Chama cha Ukuzaji wa Kiswahili” na likaanzishwa Jarida la “Mwanga.”

Sasa hivi, lugha ya Kiswahili imeendelezwa sana katika elimu. Kiswahili kinafundishwa katika shule za Sekondari, mkondo wa lugha. Mtaala mpya wa masomo nchini Rwanda umepanga Kiswahili kifundishwe kama somo la lazima kwa shule zote za sekondari.

Zaidi ya kufundishwa katika Chuo Kikuu cha Rwanda, Koleji ya Elimu na vyuo vikuu vinavyojitegemea vimeamua kufundisha lugha ya Kiswahili. Vyuo vinavyohusika na ufundishaji wa Kiswahili sasa ni kama vile Chuo Kikuu cha Utalii cha Rwanda (RTUC), IPB, Indangaburezi na vingine.

3.0 Maoni ya Kinadharia

Katika lugha ya Kilatini, kietimolojia neno kosa (“fault”, “faute”) hutoka kwenye neno “fallita”, kutoka “fallere” na humaanisha kudanganya. Kosa huelezwa vile vile kama kutofanya wajibu, kutofuata maadili, mila na desturi; kutofuata kanuni, nk. Ndiyo maana watu wengi huonesha woga mkubwa wa kufanya makosa ili wasionekane kuwa hawana ujuzi wa kutosha katika lugha ya pili au lugha lengwa. Watalaamu wengi wameonesha uhusiano wa karibu uliopo kati ya makosa na ujuzi wa wanafunzi. Marquillo (2003:120) anadai kwamba makosa hutokana na kutojua kanuni za kimatumizi. Kwa mujibu wa Lokman na Huseyin (2009), kosa ni kwenda mbali ya maana sahihi ya neno fulani.

Kwa maoni ya Öztokat (1993:69), makosa ya kimwingiliano wa lugha ni ya uwanja wa isimu pambanuzi na isimu linganishi kwa sababu mojawapo wa malengo yake muhimu ni kuangalia na kuonesha katika lugha lengwa, mifumo ya kifonolojia, kimofosintaksia na kisemantiki ambayo huweza kurahisisha ufundishaji na usomaji (ujifunzaji) wake. Kutokana na uchunguzi wa kiulinganishaji, usawa au kufanana kati ya lugha chanzi na lugha lengwa hurahisisha usomaji wa lugha lengwa. Kinyume chake ni kwamba tofauti nyingi kati ya lugha hizi mbili huleta makosa ambayo wakati mwingine huitwa mwingiliano wa kilugha (Preis, 2008:2). Makosa kutokana na mwingiliano wa kilugha hugawanyika katika makundi mawili: makosa ya ndani ya lugha na makosa yanasababishwayo na lugha mbili. Makosa yasababishwayo na lugha mbili kwa jumla hutokana na mwingiliano mfilisi; maana yake, mwanafunzi huhamisha vipengele vya lugha yake ya kwanza katika lugha lengwa au lugha ngeni anayoisoma (Galissou na Coste: 1976: 291). Kwa upande mwingine, makosa ya kiundani yanahusu moja kwa moja usomaji wa lugha ngeni (Oztokat, 1993:70). Makosa husababishwa na ujuzi mdogo wa mwanafunzi wa kumudu sarufi ili aweze kutumia vizuri kanuni za kiisimu alizozisoma.

Katika ufundishaji wa lugha, ni muhimu kujua na kuelewa sababu ya mwingiliano ili kuchukua mikakati ya kuyabaini makosa na kutafuta njia ya kuyaondoa kwa wanafunzi wanya pamoja na walimu. Utafiti ulionesha kwamba mambo yanayokaribiana au yanayofanana yanaeleweka kwa urahisi na kwamba yanayotofautiana sana husababisha makosa (Debyer, 1971: 64).

Ikumbukwe kwamba kipedagogia na kiusomaji, kufanya makosa ni ishara nzuri tena ni mkakati mzuri wa kutaka kumudu lugha ngeni kwa wanafunzi. Makosa yana mchango mkubwa sana katika ujifunzaji wa lugha na huwezi kuepukana nayo. Makosa yanakuwa kama ngazi ambayo mwanafunzi anaweza kupitia katika ujifunzaji lugha. Wakati mwingine tunasema ya kwamba “Tunajifunza kwa

kufanya makosa”. Ni kusema ya kuwa, unapofanya kosa fulani katika mazungumzo au maandishi, yule anayejua lugha hiyo anaweza kukukosoa. Hivyo, huwezi ukarudia lile kosa tena. Na inambidi mwalimu awe karibu na wanafunzi wake ili aweze kuwasaidia. Huu ni mfano wa kosa lililofanywa na wanafunzi: kitenzi “kufika”, katika wakati ujao, mwanafunzi akasema “sitafiki”. Kadri wakati unavyopita, mwanafunzi akagundua ya kwamba, kanuni ya<-i>, nafsi ya 1, umoja katika wakati uliopo hali kanushi haitumiwi kwenye vitenzi vyote. Wakati mwingine, si kusema kwamba makosa ni muhimu. Kufanya kosa ni ishara ya kutojua lugha hiyo. Kwa bahati nzuri ukipata mtu wa kukukosoa, ni vizuri kutorudilia hilo kosa tena.

4.0 Mazoezi Yaliyopendekezwa na Uchunguzi wa Makosa

Zoezi la kwanza lilikuwa ni kujaza sentensi kwa kutumia majina ya pekee, vitenzi na vivumishi. Zoezi la pili linahusu tafsiri ya aya mbili kwa sentensi tano za Kiswahili katika lugha ya Kinyarwanda. Zoezi la tatu lilitolewa kwa njia ya kimazungumzo (matamshi) yaani mahojiano. Wanafunzi waliwekwa katika makundi ya wawili au watatu kwa wanne kwa ajili ya kufanya midahalo juu ya mada kama uzururaji wa vijana, ukwepaji masomo na ushindi wa wanafunzi kwa ujumla. Umuhimu tena wa mahojiano ulikuwa ni kuonesha namna au jinsi mwingiliano wa kiuandishi na kiusemajaji katika lugha hufanywa.

4.1 Makosa ya Kiotografia

Uchunguzi unadhihirisha makosa ya kiotografia katika maandishi ya wanafunzi. Baadhi ya wasomaji wa Kiswahili wa lugha za Kibantu huandika Kiswahili kama wanavyotamka lugha zao za kienyeji. Kwa kutathmini hayo tulitengeneza baadhi ya sentensi za Kiswahili na kusomea wanafunzi wa wa kidato cha tano. Tulifanya hayo kwa mintarafu ya kuchunguza kama wanafunzi wa kidato hiki wanafahamu uandikaji wa Kiswahili unaostahili, yaani ulio sahihi. Ufuatao ni mfano mmoja kati ya mifano mingi sana kutoka sentensi nilizowasomea wanafunzi ili waziandike:

Mwalimu (mimi)	Maandishi ya mwanafunzi	Sababu ya kosa
Amechinja ng'ombe wanne	Amecinja ngombe wane	-Katika Kinyarwanda tunaandika "C" badala ya "Ch" - maandishi ya "ng'o" katikaka Kinyarwanda hayamo, tuna "ngo" - Katika maandishi ya Kinyarwanda "nn" mbili zinazofuatiwa na vokali hazimo.
Je unaweza kusoma lugha thelathini?	Ge unaweza kusoma luga terasini?	-Maandishi ya j [f] ya Kiswahili huchanganwa na g [gj] ya Kinyarwanda. -Katika Kinyarwanda konsonanti l/r hutamkwa kisawa. Kimaandishi kunatumiwa r isipokuwa l katika neno Kigali au katika majina ya pekee ya mkopo. -Katika Kinyarwanda hakuna fonimu /gh/, /dh/, /th/ na badala yake /gh/ huandikwa kama /g/ au /h/; /dh/ huwa /z/ au /d/ wakati ambapo /th/ hugeuka / f/ au /t/ au /s/

4.2 Makosa ya kuchanganya lugha

Kuchanganya lugha nchini Rwanda kumezaa lugha mpya ambayo huitwa "Kinyafranglais." Lugha hii ni mchanganyiko wa Kiswahili, Kinyarwanda, Kifaransa na Kiingereza (Niyomugabo, 2012) na wanafunzi wanapenda kuitumia sana. Mathalan, tukitazama mazoezi yaliyofanywa na wanafunzi, tunaona ya kwamba kimaongezi lugha yao inatawaliwa sana na lugha ya mchanganyiko.

Kinyafranglais	Kiswahili Sanifu	Sababu ya kosa/ya mchanganyiko
Ninaenda ku market devant	Ninaenda sokoni pale	-Sentensi hii ni ya Kiswahili kwa sababu inatumia kitenzi "kwenda" ambacho hubeba ujumbe - Ni mchanganyiko wa Kiswahili (ninaenda), Kinyarwanda (ku), Kiingereza (<i>market</i>) na Kifaransa (<i>devant</i>).

Vijana hupenda sana lugha ya "Kinyafranglais". Ndiyo maana wanaitumia sana kimaongezi mahali pote hasahasa shuleni.

Katika mazungumzo ya walumbi, wapende wasipende kuchanganya lugha kunajitokeza. Mzungumzaji huweza kuzungumza lugha lengwa lakini akarudia ile lugha yake ya kwanza, au lugha nyingine ambayo anameizoea sana. Nia ya mlumbi huyo haieleweki, lakini jambo muhimu ni kwamba wanachanganya lugha tofauti kwa kujiingiza katika umoja au mshikamano, urafiki wa karibu, au wawe na kitambulisho kimoja cha kijamii au cha kiisimu. Hivi vinaweza kutokana na uvivu, mchoko, kutokuwa na utaratibu au ujinga.

4.3 Makosa ya Kimsamiati

Wanafunzi walipewa matini ya kutafsiri kutoka Kinyarwanda kwenda katika Kiswahili.

Kinyarwanda (matini ya kutafsiri)	Tafsiri ya mwanafunzi	Tafsiri sahihi
Ejo iyo nka ..ikibugu kirayirya ...izinga umurizo	Ngombe uyo...mdudu mkali ulimuuma kesho alizinga mlizo...	Ng'ombe huyo ...alipoumwa na mbung'o jana....alikulja mkia...

Kutokana na tafsiri hii ni dhahiri kwamba wanafunzi wanakumbwa na makosa hasahasa ya mwingiliano wa Kinyarwanda katika Kiswahili (“uyo” badala ya “huyo,” “ulimuuma” badala ya “alimuuma,” ...) na makosa ya kimsamiati “mdudu mkali” badala ya kutumia “mbung’o,” “alizinga mlizo” badala ya “alikulja mkia.” Katika Kinyarwanda “ejo” inatafsiriwa katika Kiswahili na “kesho” au “jana.” Mukadha ndio unaoonesha matumizi.

4.4 Makosa Yatokanayo na Matumizi Mabaya ya Nyakati na Ngeli za Majina

Jambo jingine nililotaka kutathmini, lilikuwa ni kuangalia kama wanafunzi hawa wanajua matumizi ya nyakati na ngeli za majina ifaavyo. Lokman (2008: 181) anasema kwamba katika lugha mbili tofauti makosa ya kisarufi hugawanyika katika makundi matatu:

- Kundi la nomino: ni makosa ya kimsamiati na kisarufi (katika kuweka maneno katika umoja au wingi)
- Kundi kitenzi: hapa kuna makosa ya mofolojia kama nyakati katika vitenzi, na mengine.

- Ujenzi wa sentensi: ni makosa ya kisintaksia kama maneno yanavyopangwa katika sentensi, viunganishi, viambishi nafsi na viambishi nomino tena matumizi ya alama na vituo.

Makosa haya yanaweza kugunduliwa na mbinu na namna wanafunzi wanavyotumia vitenzi wanaposoma. Makosa huweza kuongoza walimu wanaofundisha lugha ya pili (lengwa).

Matumizi Mabaya ya Nyakati	Matumizi Sahihi
- Sijue kama ni kijana	- Sijui kama ni kijana
- Sikule chakula	- Sili chakula
- Juzi nitakuwa kazini	- Juzi nilikuwa kazini
- Utanjoo hapa	- Utakuja hapa

Nilibaini kwamba idadi nzuri ya wanafunzi (69.2%) hufaulu matumizi sahihi ya nyakati huku 30.7% wakishindwa kutumia Kiswahili katika matumizi sahihi ya nyakati.

Matumizi mabaya ya ngeli	Matumizi sahihi
- Kuku imetaga mayai mawili	Kuku ametaga mayai mawili
- Maji amejaa mtoni	Maji yamejaa mtoni
- Amechinja ng'ombe mbili	Amechinja ng'ombe wawili
- Wadudu zinaniuma	Wadudu wananiuma

Kama tunavyoona kwenye mifano hii, wanafunzi karibu ya wote (78%) kwa ujumla walishindwa zoezi kuhusu ngeli za majina. Matumizi mabaya ya ngeli yanatokana hasahasa na mwingiliano, kwani katika Kinyarwanda majina yote ya wanyama na wadudu hayawekwi katika ngeli ya A-WA (A-BA). Kadhalika, makosa mengine mengi yalitokana na athari za Kingwana ambacho ni Kiswahili cha Kongo.

5.0 Matatizo ya Ufundishaji na Usomaji wa Kiswahili

Matatizo ya ufundishaji wa Kiswahili nchini Rwanda kama lugha ya kigeni yaweza kuchunguzwa katika vipengele tofauti kama vile: matatizo ya kimaongezi, ya kimaandishi; ukosefu wa walimu, vifaa vya ufundishaji, vitabu na makala, pamoja na matatizo ya sera ya elimu.

5.1. Uhaba wa Walimu

Wengi wa walimu wanaofundisha Kiswahili kama lugha ya kigeni hawajachukua mafunzo ya kazi hiyo. Wengi ni wanaisimu na hufundisha lugha hii kwa sababu ya uwezo wao wa kuisema kama lugha ya kwanza au kwa sababu ya ujuzi wao katika lugha hii. Tatizo jingine ni kwamba kazi za walimu hawa ni za muda tu, na wala si za kudumu; maana yake ni za kibarua. Kwa hivyo muda wao mwingi huutumia kujishughulisha na mambo mengine ya utafiti wao badala ya Kiswahili. Walimu hawa hutegemea sana uzoefu wao na vipawa vyao kwa sababu hawana digrii katika ufundishaji wa Kiswahili.

Wengi wa wanafunzi hawa huwa wanaendelea na masomo yasiohusiana na lugha ya Kiswahili au mbinu za ufundishaji wa lugha za kigeni. Utaalamu wa walimu hawa huwa ni ule wa kuisema lugha ya Kiswahili tu. Pengine, walimu hawa hukumbwa na tatizo la kuishiwa na muda wa kujitayarisha kwa masomo yao wenyewe na kujitayarisha kwa masomo ya kufundisha. Wanafunzi hawa hawatambuliwi kama wafanyakazi kama walimu wengine, kwa hiyo mishahara yao huwa duni na hawawezi kujiunga na vyama vya wawakilishi wa wafanyakazi vinavyoweza kutetea maslahi yao. Wanafunzi ambao wanafundishwa na walimu hawa, ambao hawajahitimu katika masomo yao huwa hawayazingatii sana masomo haya. Pengine, kutokana na uhaba katika ujuzi miongoni mwa walimu wasiofuzu, kuna uwezekano wa kufundisha vitu vilivyo rahisi kwao badala ya kuzingatia mahitaji ya wanafunzi na programu kwa jumla.

Nilipojaribu kuongea na viongozi wa shule nilizozipitia katika uchunguzi wangu, waliniambia kwamba mara nyingi wanakumbwa na matatizo yanayosababishwa na Wizara ya Elimu. Haya yanahusu kutokuwepo na mpango maalumu unaohusu ufundishaji wa Kiswahili. Pengine, viongozi hawa wanachagua kufundisha Kiswahili wakasahau kujichunguza kama wana uwezo wa kutafuta walimu wanaofaa pamoja na vifaa vya kufundishia. Pia, kwa sababu somo hili halipimwi katika mtihani wa serikali, ndiyo maana wanakuwa hawana utashi wa kulishughulikia sana kwa kulitafutia walimu na vifaa. Somo lolote linahitaji mwalimu ambaye ni mwenye ujuzi na vifaa vya kufundishia vinavyotosha.

5.2 Ukosefu na Uhaba wa Vifaa vya Ufundishaji

Kwa ujumla kuna uhaba wa rasilmali na vifaa vya kufundishia Kiswahili kama lugha ya kigeni. Vifaa vinavyotumiwa aghalabu huwa katika hali ya vitabu, kanda za kunasia sauti, kanda za video, CD, na tovuti/mtandao. Kila kifaa cha kufundishia huwa kimetengenezwa kukidhi mahitaji fulani maalumu. Kwa vile malengo ya wanafunzi wanaojisajili katika madarasa ya Kiswahili ni tofauti, kuna haja ya kuwa na vifaa tofauti ili kutosheleza mahitaji yao. Kwa mfano wanafunzi

wa isimu hutaka masomo yapangwe kwa kuzingatia miundo ya sarufi. Wanafunzi ambao wangetaka kuzungumza zaidi huhitaji masomo yapangwe kwa njia ya mazungumzo ili waweze kushirikishwa sana katika mazungumzo. Kuna wanafunzi ambao hutaka kuwa na ufahamu zaidi kuhusu utamaduni na kwa hivyo huhitaji mambo ya utamaduni yaingizwe karibu katika kila somo. Vifaa vingine pia huzingatia mbinu za wanafunzi za kujifunza. Kuna wanafunzi ambao hutaka kuyatazama mambo kijumla, na wengine hutaka kutazama mambo kwa vipengele vyake. Mpaka sasa hakujatolewa kifaa kinachojisimamia chenyewe katika kutosheleza mahitaji ya mwalimu, wanafunzi na programu (Nsengumuremyi, 2010). Walimu wengine hawana uzoefu wa kutumia vifaa vya kiteknolojia na wanahiari kuendelea kutegemea ubao na chaki ilhali wanafunzi wangependelea vifaa vya kisasa kuhusishwa katika madarasa yao ya lugha. Kwa mfano katika Chuo Kikuu cha Rwanda, Koleji ya elimu (UR-CE) ambacho hufundisha walimu wa Kiswahili na lugha nyingine hakina maabara ya lugha ambayo ingesaidia sana kuepukana na mwingiliano wa lugha.

5.3 Matatizo ya Kimazungumzo na Kimaandishi

Unapojifunza lugha fulani bila shaka unataka kuwa na ujuzi fulani katika lugha hiyo. Uchunguzi katika shule zilizohusishwa na makala haya, ulinionesha kwamba wanafunzi wa Kiswahili wanakumbwa na matatizo ya kuzungumza na kuandika Kiswahili (Ngarukiyintwari, 2010). Asilimia thelathini (30%) ya wanafunzi waliohusishwa na uchunguzi katika makala haya wanaona kuwa mazungumzo ni rahisi kwao katika lugha hii ya Kiswahili wakati ambapo 70% wanasema kwamba wana ujuzi katika kuandika lugha ya Kiswahili. Haya wanayasema kwa sababu sauti nyingi za Kiswahili ni sawa na za Kinyarwanda. Lakini ukweli wa mambo ni kwamba katika maandishi yao kuna mwingiliano wa kimsamiati. Kwa mfano “muhogo” umekuwa “muhoko”. Maandishi ya maneno “thelathini, themanini, madhumuni...” yanaandikwa kama “selasini au felafini; semanini au femanini; mazumuni au madumuni.” Pengine, tungesema ya kwamba matatizo haya ya kimazungumzo, yanaweza kusababishwa na kuwepo kwa lugha nyingi. Kuwepo kwa lugha nyingi huleta mchanganyiko au kuathiriwa na lugha nyingine wakati mtu anapozungumza.

6.0 Mahitaji na Mikakati ya Kurekebisha na Kuimarisha Kiswahili Shuleni

Urekebishaji wa makosa kipedagojia huhusu kuweka hadharani kategoria za makosa, tipolojia yake (yaani fonolojia, mofolojia, sintaksia, semantiki) na kuonesha kiwango cha lugha (kiwango cha chini, kiwango cha wastani, lafudhi, n.k). Mtaalamu Tagliante (2001:153-155) akinukuliwa na Lokman na Huseyin (2009) anapendekeza kutambua asili ya kosa, uwekaji wa kanuni na mikakati katika mbinu za ufundishaji.

6.1 Uwekaji wa Kanuni na Mikakati katika Mbinu za Ufundishaji

Walimu hukutana na makosa kadhaa wa kadhaa. Makosa hayo ni ya kimawasiliano, kimatamshi na kimabadiliko ya maneno katika sentensi yaani upatanifu wa kisarufi. Makosa yanayoweza kubadilisha sentensi kwa kukanusha maana yake kamili kwa wanaozungumza pamoja. Ndiyo maana mwalimu huwa wa kwanza, kubaini na kurekebisha makosa hayo ya kimatamshi hata na ya kimaandishi kwa wanafunzi wake. Ikiwa mikakati ya kurekebisha makosa hayo inashindwa mwalimu hutumia mbinu nyingine ili wanafunzi wasirudie kosa hilo, kama kuwahimiza kutotumia lugha nyingine wakati wanapojifunza ila tu lugha wanayojifunza; kutumia lugha sanifu; kutokuwa na woga wa kuwakosoa wanafunzi kulingana na otografia ya kisarufi au kutokubali kuchanganya lugha.

Wakati wanafunzi wanapojifunza Kiswahili, inawabidi waitumie wakati wowote wanapoongea katika Kiswahili wasije wakachanganya na lugha nyingine. Kwa upande mwingine, njia za kufundisha Kiswahili zichunguzwe kwa uangalifu mkubwa sana na wanafunzi wafuate maelezo ya walimu. Wanafunzi wapewe majaribio pamoja na kuweka mikakati mahususi wakati wa kukosoa makosa ya kimaandishi na kimatamshi.

6.2 Vilabu vya Lugha Shuleni na Mashindano Baina ya Shule Mbalimbali

Kwa kiwango cha kuhamasisha wanafunzi katika kutumia Kiswahili, shule zingeweza kutayarisha mashindano kati ya shule mbalimbali kuhusu lugha ya Kiswahili. Wanafunzi wakaelekezwa kazi za kuandika mashairi, nyimbo, tamthilia n.k. Mashindano ya namna hiyo yatakuwa ni fursa nzuri kwa wanafunzi katika kujitetea na kukuza vipaji vyao kwa kutumia Kiswahili.

Kadhalika ili ujuzi wa Kiswahili uweze kusambaa kwa njia rahisi, yapasa shule ziimarisha ufundishaji na ujifunzaji wa Kiswahili. Katika hali hii, kunaongezewa idadi kubwa ya vilabu mbalimbali katika shule za sekondari na kutumia Kiswahili katika shughuli zote zinazofanywa mashuleni. Pia kufundisha Kiswahili katika madarasa ya chini kuanzia shule za msingi kama ilivyo katika lugha nyingine.

6.3 Kuongeza Vifaa Mbalimbali Shuleni na Kuwahamasisha Wanafunzi Kujifunza Kiswahili

Mikakati ya kuimarisha Kiswahili inategemeana na kusukumana. Kwa hiyo Serikali ya Rwanda inapaswa kuongeza vitabu vya Kiswahili shuleni na kutoa msaada wa vifaa vya kiteknolojia kama radio, televisheni n.k. Kutokuwepo kwa vifaa hivi shuleni, kutawafanya wanafunzi wasikilize taarifa za habari wakati wa kupumzika na hivyo kuongeza ujuzi waliopata darasani.

Kama ilivyodhihirishwa, ukosefu wa motisha unakwamisha maendeleo ya Kiswahili. Walimu ambao ndio wana nafasi kubwa ya kukutana na wanafunzi wangeweza kutoa motisha kwa wanafunzi wao ili waweze kuelewa Kiswahili fasaha. Pia wanafunzi wajue ya kwamba vilabu vipatikanavyo shuleni ni mwanzo wa elimu ya jambo fulani kwa hali ya juu.

Walimu wa Kiswahili wanapaswa kuwashawishi wanafunzi kubuni kazi zao katika lugha ya Kiswahili kama vile mashairi, nyimbo, hadithi na vitabu vidogo. Hivi vitaleta mchango sana katika kuimudu na kuikuza lugha ya Kiswahili nchini Rwanda.

Kutokana na kazi hizi, walimu watawatia moyo wanafunzi kukuza utamaduni wa kusoma kwa mfano magazeti, riwaya, hadithi fupi na mambo mengine. Wanafunzi wangeweza kusikiliza taarifa ya habari kutoka redioni na kuangalia programu za televisheni kwa ajili ya kuendeleza stadi ya kusema.

6.4 Sera ya Lugha Shuleni na Uongezaji wa Vipindi vya Kiswahili

Nchini Rwanda kunahitajika kuwepo na sera ya lugha iliyo wazi kuhusu Kiswahili. Hakuna kifungu cha Katiba ya Rwanda ya 2003 kinachodhihirisha hadhi kubwa ya Kiswahili kisheria. Kusema kweli tunasoma katika Katiba ya Rwanda, Kifungu cha 5: “*Lugha ya taifa ni Kinyarwanda. Lugha rasmi ni Kinyarwanda, Kifaransa na Kiingereza.*” Kama inavyoonekana Kiswahili si lugha rasmi ya Rwanda kisheria. Kwa upande mwingine Kiswahili ni lugha rasmi katika Jumuiya ya Afrika Mashariki na Rwanda ni mwanachama. Kimantiki, lugha ya Kiswahili yaweza kuchukuliwa kama Lugha rasmi ya Rwanda. Kijamii, Kiswahili kina hadhi ya kimatumizi kwani ni lugha ambayo hutumiwa katika nyanja mbalimbali kama elimu, vyombo vya habari, jeshini, biashara, dini nk. Utafiti unaonesha kwamba Kiswahili ndiyo lugha ya pili nchini Rwanda, kuwa na watumiaji wengi baada ya Kinyarwanda (Niyomugabo, 2014)

Kwa kawaida, katika elimu hupaswa kuwepo na uteuzi wa lugha ya kufundishia. Uteuzi huu huhitaji lugha ya kuyawasilishia maarifa ambayo welewa wake umeimarika na iliyo na matumizi endelevu kutoka ngazi za chini hadi ngazi za juu za elimu. Mara nyingi uteuzi huu unakumbwa na tatizo la ukosefu wa sera ya lugha. Inajulikana ya kwamba sera hazikubuniwa kabla ya utekelezaji wa mambo, na pale zilipobuniwa, nyingi hazijawahi kutekelezwa ipasavyo.

Shuleni ingekuwa vizuri kusesitiza na kutia nguvu katika kuhakikisha kuwa lugha ya Kiswahili inatumika katika shughuli zote za shule. Wakurugenzi watoe motisha kwa wanafunzi hasa hasa wanafunzi watumie iswahili mahali popote walipo. Wanafunzi wazingatie kuwa wakati wanapotumia Kiswahili hawachanganyi lugha hii na lugha nyingine.

Katika jamii ya wanafunzi, kuna wale wanaodhani kwamba kujiunga na wengine katika vilabu vilivyopo shuleni hakuna manufaa yoyote. Kwa hiyo, viongozi wa shule wasifuate fikra za hao wasioshiriki katika vilabu hivyo wanaodhani kwamba kushiriki katika vilabu hivyo ni kupoteza muda.

Wanafunzi wanapokuwa peke yao wanatakiwa kila mara wafanye mazoezi ya matumizi ya lugha ya Kiswahili. Katika mwisho wa wiki huwa panakuwa na tafrija ambazo ni za kujiburudisha. Kwa kutumia muda huo wanafunzi watakuwa na fursa ya kufanya mazoezi ya kuimba, kucheza tamthilia, kufanya mijadala na midahalo katika lugha ya Kiswahili. Kila asubuhi kabla ya kuingia darasani, wanafunzi wakutane mahali pamoja wakizungumza kwa Kiswahili kuhusu jambo fulani. Kwa njia hiyo, wanafunzi wa lugha wanaweza kutangaza taarifa zozote mbele ya wanafunzi wenzao wote wakitumia Kiswahili.

Kwa jumla, lugha hii ya Kiswahili ni muhimu katika ushirikiano wa jamii ya Wanyarwanda na jamii nyingine zinazounda Jumuiya ya Afrika Mashariki kwa kuwasiliana kibiashara, kidiplomasia na mambo mengine muhimu. Kwa hiyo yawapasa Wanyarwanda waiimarisha lugha hii. Ili lugha hii iweze kukua na kusambaa, yahitajika kuwa na vyama vya kuilea na kuikuza kwa kuandika vitabu vingi katika Kiswahili, kuifundisha kwa watu wote kuanzia watoto, ambao ndio wapatao lugha kwa haraka.

7.0 Hitimisho

Baada ya uchunguzi huu, yaani kuhusu maoni ya wanafunzi, walimu pamoja na viongozi, imedhihirika kwamba Kiswahili ni lugha ambayo inawapendeza sana wanafunzi na walimu shuleni. Kama tulivyoeleza hapo juu, lugha ya Kiswahili inajidhihirisha sana kama lugha ya mazungumzo iliyoimarika sana katika Afrika ya Mashariki. Nchi ya Rwanda imejiunga na Jumuiya ya Afrika Mashariki; na hii ndiyo maana haina budi kutoa mchango mkubwa ili uboreshaji wa elimu ya lugha ya Kiswahili ufikie kiwango cha juu. Ingekuwa bora ikiwa Wizara ya Elimu Rwanda ingeelimisha wanafunzi wengi waliofuata mkondo wa lugha kwa kuitumia. Wizara ya Elimu pia ingepanga bajeti ya pesa kwa kiwango kikubwa

kwa kununua vitabu vya kiada vya Kiswahili. Ingekuwa vizuri zaidi ikiwa walimu wa Kiswahili wa sekondari, kuanzia mwaka wa kwanza wawe wale ambao wamehitimu Chuo Kikuu katika mchepuo wa Kiswahili na Elimu. Hilo litasaidia uboreshaji wa Elimu wa Kiswahili. Kuhusu shule zenye mkondo wa lugha, ingekuwa vizuri kuanzisha vilabu vya Kiswahili kwenye shule hizo na kuhamasisha wanafunzi wote kushiriki katika vilabu hivyo. Shule hizo pia, zingepaswa kuhamasisha matumizi ya Kiswahili katika maisha ya shule na hilo lingeondoa kasoro zozote katika utamkaji wa Kiswahili kwa sababu mwanafunzi angefanya makosa katika mazungumzo angesahihishwa papo kwa hapo. Ili kukuza na kuboresha elimu ya lugha ya Kiswahili ingekuwa bora ikiwa serikali ya Rwanda ingefunza walimu wa lugha kwa madhumuni ya kufikishia Wanyarwanda elimu ya Kiswahili. Katika kuboresha elimu ya Kiswahili pia serikali ya Rwanda ingeshirikiana na vyombo vya habari kutoa elimu ya Kiswahili. Hapa ninamaanisha kurusha vipindi mbalimbali katika lugha ya Kiswahili kwa muda mrefu; ingawa haya yanafanyika lakini ni kwa kiwango kidogo. Serikali ya Rwanda ingeisaidia Bodi ya Elimu ya Rwanda, Idara ya Utayarishaji wa Masomo kutayarisha mtaala wa somo la Kiswahili kuanzia shule za msingi.

Marejeleo

- Barugahare J.B. (1982). *The role of English in Rwanda: A sociolinguistic Perspective*. Ruhengeri. UNR (tasnifu ya shahada ya pili, haijachapishwa).
- Basigayabo, P. (1993). *Matumizi ya Kiswahili katika Utangazaji Nchini Rwanda. Mtazamo wa kiisimujamii*. Ruhengeri. UNR (tasnifu ya shahada ya pili, haijachapishwa)
- Corder, S. P. (1980). "Que signifient les erreurs des apprenants?" Traduction de Clive Perdue et Remy Porquier, *Langage*, No 57, Uk.9 – 15
- Debyser, F. (1971). "*Comparaison et interférences lexicales (français- italien)*" katika *Le français dans le monde*, no 81, p 51-57.
- Ellis, R. (1985). *Understanding Second Language Acquisition*, Oxford University Press.
- Fusun, S. (2009). Interférences lexicales entre deux langues étrangères: Anglais et Français katika *Synergies Turquie*, No 2, p 179-184
- Galisson, R. & Coste, D. (dir) (1976). *Dictionnaire de didactique des langues*, Paris. Hachette.
- Karangwa, Jd D. (1986). *Kiswahili katika Uwanja wa biashara nchini Rwanda: Mtazamo wa kiisimujamii*, UNR (tasnifu ya shahada ya pili, haijachapishwa)
- Lightbown, M. and Nina, S. (1999). *How Languages are learned*, Oxford University Press

- Lokman, D., Huseyin, G., (2009). “De la faute à l’erreur: une pédagogie alternative pour améliorer la production écrite en FLE”, katika *Synergies Turquie*, NO 2. uk.125-138
- Lokman, D. (2008). *Production écrite en FLE et analyse des erreurs face à la langue turque; Cas de l’Université de Marmara*. These de doctorat, Istanbul, Université de Marmara.
- Marquillo, M. L. (2003). *L’interprétation de l’erreur*. Paris: Cle international.
- Michel and Myles. (1998). *Second language learning theories*,338 Euston Road ,London
- Mugeni, J. (2006). *The influence of mother tongue in teaching learning of English in rural primary schools:case study of Murambi District*, Tasnifu, KIE
- Ndayisaba, B. (2006). *Analysis of the role of improvisation for English Language Teaching at the lower secondary school level: A case of Nyanza District*, Tasnifu, KIE
- Ngarukiyintwari, (2010). *Vizingiti dhidi ya kuongea Kiswahili kwa wanafunzi wanaohitimu shule za upili nchini Rwanda, Mfano wa G.S. Gahengeri, E.S Nyamirambo*, Tasnifu, KIE
- Niyomugabo,C. (1992). *Nafasi ya Kiswahili katika uwanja wa dini nchini Rwanda:Mkabala wa Kiisimujamii*. Ruhengeri. UNR (tasnifu ya shahada ya pili, haijchapishwa)
- Niyomugabo, C. (2012). “Kinyafranglais as a newly created language in Rwanda” katika *Rwandan Journal of Education*, KIE, Kigali Volume 1-Issue 1 uk.19-28
- Niyomugabo. C. (2014). *La Glottopolitique du Rwanda. Contribution à une Sociolinguistique éducative*, EUE,Saarbrucken
- Nsengumuremyi, D. (2010). *Techniques used in teaching speaking skills: Challenges faced by Teachers Learners in ordinary level classes*, Tasnifu, KIE
- Ozto kat, N. (1993). *Analyse des erreurs/analyse contrastive: Grammaire et didactiques des langues*, No 590, uk. 66- 76.
- Porquier, R. (1984). “Communication exolinque et apprentissage des langues” katika PY. B. (ed). *Acquisition d’une langue étrangere* (Actes du Colloque de Neuchatel, 16- 18 Septemba 1982) uk. 17- 47
- Piaget, J. (1975). *L’ équilibrage des structures cognitives: problème central du développement*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Preis, T. (2008). *Stratégies d’apprentissage employées par les apprenants débutants dans l’acquisition du FLE en milieu institutionnel*.Communication Universaire, Institut de langues, Université Estadual de Maringa.
- Tagliante, C. (2001). *La classe de langue*, Paris: cle international.